

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.2.1>

Волошина В. В.

*аспірантка кафедри загальної та вікової психології
Криворізького державного педагогічного університету*

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF MILITARY SERVANTS

У статті здійснено систематизацію ознак сутності поняття психологічної реабілітації військовослужбовців та визначено уніфікований підхід до його трактування. Показано, що з огляду на те, що питання психологічної реабілітації отримує значне практичне та методологічне поширення в положеннях наукових розвідок та методологічних підходів, заслуговує уваги категоризація сутності дефініції даного процесу.

Здійснено розгляд та узагальнення наукових підходів щодо виокремлення складу основних сутнісних ознак щодо характеристики поняття психологічної реабілітації військовослужбовців, серед яких виокремлено, зокрема: ознаку комплексності (системності) втручань, стабілізаційну ознаку, ознаку індивідуалізації даного процесу, ознаку опірності негативним впливам, інтеграційну ознаку, конструктивістську ознаку, середовищну ознаку, підтримувальну ознаку. Сформульовано уніфіковане трактування сутності досліджуваного поняття, а саме, психологічна реабілітація військовослужбовців є комплексом попередньо розробленого та коригованого впродовж реалізації переліку заходів стосовно розвитку функцій психічного здоров'я, супутніх соціально-фізичних компонент, націленим на реінтеграцію військовослужбовців, які мають психологічні розлади, до суспільного, професійного, особистого життя, сприяння розвитку його особистісного розвитку в оточуючому середовищі, яке може позитивно змінюватись в рамках даного процесу та недопущення деструктивних поведінкових проявів. В площині авторського визначення нами здійснено пріоритетний акцент на розвитку психологічної реабілітації з позицій конструктивістської ознаки, також враховано загальний орієнтир на ознаці комплексності (системності) втручань, середовищній, опірній та інтеграційній ознаках. Зазначено, що дане трактування сформульовано із врахуванням ознаки темпоральності даного процесу, а саме, вказано на те, що психологічна реабілітація військовослужбовців є комплексом попередньо розробленого та коригованого впродовж реалізації переліку заходів, тобто, передбачено, що вона може трансформуватись в часі залежно від перебігу реалізації.

Наукова новизна зазначеного трактування передбачає розвиток теоретичних особливостей стосовно характеристики поняття психологічної реабілітації з урахуванням основних підходів і з додатковим акцентом на ознаку її темпоральності як передумови забезпечення результативності втручання.

Ключові слова: психологічна реабілітація військовослужбовців, відновлення, темпоральність, конструктивістська ознака, інтеграція, психологічний стан.

The article systematizes the features of the essence of the concept of psychological rehabilitation of military personnel and defines a unified approach to its interpretation. It is shown that considering the fact that the issue of psychological rehabilitation is gaining significant practical and methodological distribution in the provisions of scientific investigations and methodological approaches, the categorization of the essence of the definition of this process deserves attention.

A review and generalization of scientific approaches was carried out to distinguish the composition of the main essential features regarding the characteristics of the concept of psychological rehabilitation of military personnel, among which the following were distinguished, in particular: a feature of the complexity (system) of interventions, a stabilization feature, a feature of individualization of this process, a feature of resistance to negative influences, an integration feature, a constructivist feature, an environmental feature, a supporting feature. A unified interpretation of the essence of the researched concept has been formulated, namely, psychological rehabilitation of servicemen is a complex of previously developed and adjusted during the implementation of a list of measures related to the development of mental health functions, accompanying social and physical components, aimed at the reintegration of servicemen who have psychological disorders into society, professional, personal life, promotion of his personal development in the surrounding environment, which can change positively within the framework of this process and prevention of destructive behavioral manifestations. In the plane of the author's definition, we made a priority emphasis on the development of psychological rehabilitation from the standpoint of the constructivist feature, and also took into account the general orientation on the feature of the complexity (system) of interventions, environmental, resistance and integration features. It is noted that this interpretation is formulated taking into account the temporal nature of this process, namely, it is indicated that the psychological rehabilitation of military personnel is a complex of previously developed and adjusted during the implementation of the list of measures, i.e., it is provided that it can transform over time depending on the course of implementation.

The scientific novelty of the mentioned interpretation involves the development of theoretical features regarding the characterization of the concept of psychological rehabilitation, taking into account the main approaches and with an additional emphasis on the sign of its temporality as a prerequisite for ensuring the effectiveness of the intervention.

Key words: psychological rehabilitation of servicemen, recovery, temporality, constructivist feature, integration, psychological state.

Вступ. Серед військовослужбовців та ветеранів психологічні розлади (посттравматичні стресові розлади, розлади, пов'язані із різними залежностями, нейро-когнітивні розлади, розлади сну, розлади, пов'язані із різними видами травм та стресів, розлади настрою, тривожні розлади тощо) є відносно поширеним станом, що призводить до втрати працездатності, часто пов'язаним із більшою частотою функціональних проблем, включаючи суттєві порушення працездатності, високий рівень соціальних і сімейних проблем, а також проблеми з фізичним здоров'ям. Відновлення як основна мета психологічної реабілітації передбачає, щоб військовослужбовці після закінчення служби жили, працювали, навчалися та повноцінно брали участь у житті своїх громад або продовжували виконувати службові обов'язки спираючись на покращену психологічну стійкість та опірність до негативних стресових ситуацій. Реабілітаційні заходи сприяють продуктивності, відновленню гармонії в сім'ї, забезпечують можливість подальшого розвитку.

Повномасштабна війна Росії проти України, яка розпочалася в 2022 р., загострила проблему щодо подолання психологічних розладів серед військовослужбовців, яка стала загрозливою для країни як на нинішньому етапі, так і в перспективі. Потреба відновлення великої кількості військовослужбовців пов'язана як з науковим обґрунтуванням основних засад психологічної реабілітації, її нормативно-правовим забезпеченням, організацією, так і з просуванням фрейму стосовно користі та доцільності участі у даному процесі для подолання наслідків психологічних розладів. Більшість військовослужбовців як в Україні, так і в світі, намагаються не звертатись за психологічною допомогою, ігноруючи прояви деструктивних станів, що в подальшому ускладнює їх якість життя та часто негативно впливає на стосунки із сім'єю, інтеграцію у соціальне середовище.

З огляду на те, що питання психологічної реабілітації отримують значне поширення в положеннях наукових розвідок та методологічних підходів, заслуговує уваги категоризація сутності дефініції даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В наукових працях є підходи стосовно трактування сутності поняття реабілітації (в тому числі військовослужбовців) в контексті міждисциплінарних позицій, це, зокрема, роботи: В. Лескова (кандидат психологічних наук) [3] (Україна), П. Кнехта [11] (Франція), М. Фаркас, В. Антоні (США) [10] (США), С. Белроуз та співавторів (науковці в сфері нейро-наук і когнітивних наук) [9] (Франція), Ю. Цуркан-Сайфуліна [12, с. 101] (Україна), Т. Титаренко (доктор психологічних наук) [8, с. 161] (Україна). Також є дослідження характеристик феномену реабілітації військовослужбовців в контексті орієнту на психологічну науку, а саме, це праці: Л. Гридковець (кандидата психологічних наук) [4], В. Алещенка (доктор психологічних наук) (Україна) [1], О. Гульбс (доктор психологічних наук), О. Кобця (доктор психологічних наук) [2, с. 101] (Україна) тощо. Незважаючи на існування широкого масиву наукових розвідок, є потреба систематизації наукових підходів стосовно визначення ознак сутності досліджуваного поняття, узагальнення яких дасть змогу сформулювати уніфіковане трактування.

Мета статті – систематизація ознак сутності поняття психологічної реабілітації військовослужбовців та визначення уніфікованого підходу до його трактування.

Виклад основного матеріалу. Сформулюємо основні наукові підходи стосовно ключових сутнісних ознак поняття психологічної реабілітації військовослужбовців.

В дисертаційному дослідженні В. Лескова [3] (Україна) визначено трактування поняття реабілітації військовослужбовців (на прикладі тих, хто був задіяний у військових конфліктах), яке враховує її соціально-психологічні особливості. А саме, за твердженням автора, соціально-психологічною реабілітацією військовослужбовців, які приймали участь у бойових діях виступає система психолого-педагогічних, психотерапевтичних, психологічних заходів, орієнтований на забезпечення відновлення порушеного соціального, особистісного статусів, психічних станів та функцій, психічного здоров'я. Відповідно, дослідник спирається на сутнісну ознаку системності як основу концепту соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців. Також здійснено акцент на стабілізаційній ознаці, оскільки вказано на те, що вказаний феномен орієнтований на відновлення компонент соціально-психологічного стану. Представлені позиції стосуються визначення досліджуваного поняття в контексті міждисциплінарного підходу. Але, вважаємо, що вказані ознаки можуть виступати визначальними при характеристиці реабілітації в площині орієнту на психологічний контекст.

Згідно із позиціями П. Кнехта [11] (Франція), психолого-соціальною реабілітацією травмованих військовослужбовців є втручання, пов'язане із відновленням у немедичному середовищі, яке поєднує психолого-соціальну підтримку, що забезпечує подальше конструювання життєвого розвитку, відновлення професійної діяльності як у військовій сфері, так і поза нею, і передбачає адаптацію до унікальних особливостей солдатів та його оточення. Відмічаємо, що автор пов'яже дане поняття із стабілізаційною ознакою, вказуючи на відновлення, окрім зазначеного, здійснено акцент на ознаці індивідуалізації даного процесу (зазначено, що реабілітація проводиться з огляду на індивідуальні характеристики військовослужбовців та середовища). Варто зазначити, що дослідник також пояснює власну вказівку на те, що психолого-соціальна реабілітація як втручання реалізується за умови його ініціативи з боку військовослужбовців, які його потребують через певні проблеми соціально-психологічного характеру. Зазначене трактування даного феномену із акцентом на впровадження вказаного процесу на рівні немедичного середовища обумовлено особливостями його організації у Франції по відношенню до військовослужбовців-ветеранів. Зокрема, П. Кнехт відмічає, що у січні 2021 р. Міністерство збройних сил Франції ініціювало програму реабілітації під назвою ATHOS (на честь псевдоніму графа де ла Фера, елітного солдата, який зумів відновитися після травм війни, історію якого розповідає О. Дюма в «Трьох мушкетерах»). Вказана програма націлена на доповнення інституційних можливостей для підтримки солдатів, які страждають від посттравматич-

них психологічних розладів, пов'язаних зі службою, зокрема з військовими операціями. Після впровадження ця програма реалізується в трьох регіональних центрах, в яких військовослужбовці, які знаходяться на реабілітації, можуть перебувати впродовж дня під супроводом фахівців, які сприяють їх відновленню. Результати, отримані під час пілоотної фази програми, привели до планування відкриття двох нових будинків АТНОС. Наприклад, будинок АТНОС у Бордо, розташований у селі Камб, зараз вміщує 104 поранених при початковій цільовій кількості 90. Наразі модель розвивається, щоб адаптуватись до унікальних вимог поранених солдатів. Зазначена програма є додатковою пропозицією, яка дозволяє військовослужбовцям відновитись в сприятливих умовах немедичного середовища, і яка орієнтована на врахування унікальних особливостей кожного. Враховуючи інституціональні особливості організаційного процесу реабілітації військовослужбовців у Франції П. Кнехт формулює авторське бачення її сутності. Вважаємо, що ознаки, виокремлені у трактування, зокрема, стабілізаційна та ознака індивідуалізації характерні як для вищерозглянутої реабілітації військовослужбовців з психолого-соціальних позицій, так і виключно в контексті орієнту на психологічну компоненту.

Заслужують на увагу положення дослідження Л. Гридковець (кандидата психологічних наук), представлені в роботі колективу українських та американських авторів за редакцією Н. Пророк [4], в якому наведено історіографію виникнення терміну реабілітації у світі, трансформацій його визначення з огляду на суспільний розвиток та становлення наукової думки. Зокрема, за твердженням Л. Гридковець, сутність поняття реабілітації:

– в середині ХХ ст. розглядалось як застосування широкого спектру можливостей для нівелювання негативних факторів, що обумовлювали обмеження життєдіяльності особистості, призводили до інвалідації, для сприяння досягненню оптимального рівня інтеграції у соціальне середовище для осіб із певними обмеженими можливостями [4, с. 8]. Констатуємо, що вказане трактування стосувалось скоріше соціальної сторони реабілітації, при цьому вона охарактеризована з позицій орієнту на ознаку опірності негативних впливам (акцент на впливі на скорочення негативних факторів) і інтеграційну ознаку (посилання на те, що цей процес сприяє інтеграції у суспільство). В цілому, вказівка на те, що реабілітація передбачає застосування широкого спектру можливостей може також бути пов'язана із її психологічними аспектами;

– в кінці ХХ ст. даний феномен визначався у якості системи заходів з боку держави, заходів психологічного, педагогічного, професійного, соціально-медичного характеру, орієнтованих на недопущення становлення патологій, які обумовлюють стійку або тимчасову втрату працездатності, на раннє і ефективне повернення інвалідів та хворих до суспільного життя та праці [4, с. 9]. Відмічаємо, що в даному випадку враховано ознаку комплексності (системності) втручань (посилання на те, що це комплекс заходів конструктивістського характеру), також авторка передбачає орієнтир на стабіліза-

ційну ознаку, вказуючи на те, що зазначений процес пов'язаний із поверненням особистості до життя та праці. Окрім вказаного, вважаємо, що посилення на те, що зазначений процес сприяє поверненню до середовища та праці може бути розцінена як акцент на інтеграційну ознаку досліджуваного феномену.

Також Л. Гридковець вказує, що наприкінці ХХ ст. в науковому обігу у світі та Україні виникає трактування сутності поняття психологічної реабілітації з позицій державних інституцій (визначається в нормативно-правових актах, розпорядженнях тощо). А саме, за даними дослідження авторки, зазначений термін визначався як система заходів, пов'язаних із корекцією та відновленням особистісного та психічного здоров'я, формуванням сприятливого середовища для утвердження та подальшого людського розвитку [4, с. 9]. Слід зазначити, що вказане трактування сформульовано з позицій ознаки комплексності (системності) (акцент на системі заходів), стабілізаційній та конструктивістській ознаках (вказано як на відновлення стану, так і на його корекцію), середовищній ознаці (зазначено, що зазначений процес пов'язаний із створенням сприятливого середовища для розвитку). На нашу думку, відсутність вказівки на конструктивістську ознаку вказує на те, що психологічна реабілітація може мати як відновлювальний, так і синергетичний (додатковий) ефект.

Якщо порівняти твердження авторки стосовно позиції українського законодавства та фактичне визначення даного терміну в положеннях окремих нормативно-правових актів, можна відмітити загальну схожість трактувань. А саме, згідно із змістом п. 1 ст. 1 Закону України № 1053-ІХ від 03.12.2020 р. [7], психологічна допомога у реабілітації є діяльністю, орієнтованою на забезпечення підтримки та відновлення розвитку особи у духовній, соціальній, інтелектуальній, емоційній, фізичній сферах за допомогою методів психотерапевтичної і психологічної підтримки через використання відповідних її форм (перша психологічна допомога, психологічне консультування, психотерапія). Потрібно зазначити, що законодавець в даному випадку спирається на характеристику вказаного феномену з позицій стабілізаційної ознаки (акцент на відновлення станів) та підтримувальної ознаки (вказано на те, що даний процес націлений на підтримку розвитку за певними сферами). Аналогічне трактування терміну психологічна реабілітація військовослужбовців (не є учасниками бойових дій, не несуть військову службу через звільнення) представлено в Постанові Кабінету міністрів України № 1338 від 29.11.2022 р., яка стосується порядку та умов реалізації зазначеного процесу [5].

Відповідно, в рамках зазначених нормативно-правових актів не здійснено акцент на конструктивістську ознаку характеристики зазначеного феномену, яку згадує Л. Гридковець.

При цьому, в положеннях ст. 1 Закону України № 2961-ІV від 06.10.2005 р. [6] визначається, що психологічна реабілітація є системою заходів, які орієнтовані на корекцію та відновлення психологічних властивостей, якостей, функцій особи, формування сприятливого середовища щодо утвердження

та забезпечення особистісного розвитку. Зазначаємо, що вказане трактування сутності досліджуваного поняття достатньо схоже із тим, яке запропоноване Л. Гридковець. Тобто, в рамках зазначеного закону враховано як ознаку комплексності (системності), стабілізаційну та конструктивістську ознаки, середовищну ознаку.

В дослідженні авторів, які вивчають питання реабілітації з позицій психіатричних компонентів (М. Фаркас, В. Антоні [10] (США)) також подано загальне трактування сутності зазначеного поняття. Зокрема, дослідники вказують, що реабілітація є комплексним процесом втручання, який передбачає використання сформованого набору практик, методик і методів, вибір яких пов'язаний із фактичними даними щодо особливостей розвитку особи, які можна ефективно поєднати, застосовуючи індивідуалізовану структуру даного процесу для забезпечення допомоги розвитку та відновленню через орієнтир на корекційні заходи. Потрібно зазначити, що в змісті зазначеного трактування подано акцент на ознаку комплексності (системності) (посилання на те, що це комплексний процес втручання), також враховано ознаку індивідуалізації вказаного процесу (зазначено, що реабілітація реалізується з огляду на індивідуалізовану структуру заходів, які враховують особливості осіб). Окрім вказаного, в даному трактуванні передбачено підтримувальну, стабілізаційну та конструктивістську ознаки зазначеного процесу (зазначено, що реабілітація націлена на допомогу, відновлення із використанням корекційних заходів). Додатково варто зауважити, що в зазначеному визначенні немає акценту на психологічних заходах, а згадується лише корекційна компонента. Вказане обумовлено специфікою дослідницької роботи, яка передбачає аналіз даного процесу в площині психіатрії.

Необхідно відмітити підхід С. Белроуз та співавторів, які досліджували теоретичні та практичні аспекти процесу реабілітації французьких ветеранів-військовослужбовців з позицій нейронаук і когнітивних наук (Франція) [9]. Зокрема, за твердженням авторів, реабілітація визначається як набір терапевтичних втручання, що дозволяють розкрити потенціал людини, одночасно повертаючи їй / йому можливість покращити своє життя. Дослідники відмічають, що ціль психологічної реабілітації полягає в тому, щоб допомогти особам певними розладами психічного здоров'я покращити їх функціонування, щоб вони були успішними та задоволеними в середовищі, яке вони обрали, з найменшою кількістю постійного професійного втручання. Автори виокремлюють шість основних цілей психологічної реабілітації ветеранів-військовослужбовців, зокрема: зменшити симптоми психологічних розладів; зміцнити підтримку родини та оточуючих, покращити умови середовища, орієнтуючись на функціонування в рамках того, яке є сприятливими для особистісного розвитку; зменшити дискримінацію та стигматизацію; покращити соціальні навички та емпатію; зменшити негативні результати втручання або госпіталізації; заохочувати здатність до розвитку, покращуючи самовизначення та самосприйняття. С. Белроуз та співавтори вказують, що орієнтир на вказані цілі реабілітації ветеранів-військовослужбовців пріоритетно пов'язаний

не із їх відновленням, а із їх добробутом, функціональністю. Аналізуючи визначення досліджуваного феномену і його цілей, констатуємо, що автори розглядають його з позицій конструктивістської ознаки (вказівка на те, що реабілітація пов'язана із покращенням функціональності, добробуту, забезпеченням особистісного розвитку тощо). В дослідженні авторів [9] зазначено, що їх підхід заснований на салютогенному баченні, яке фокусується на покращенні стану психологічних ресурсів, зосередженому на розвитку сильних сторін характеру військовослужбовців.

Ю. Цуркан-Сайфуліна [12, с. 101] (Україна), як і С. Белроуз та співавтори розглядає цілі психосоціальної реабілітації ветеранів-військовослужбовців через призму орієнтиру на конструктивістську ознаку. А саме, дослідниця відмічає, що зазначений процес орієнтований на реалізацію прагнення вказаних осіб жити змістовним та повноцінним життям. Відповідно, врахування положень вказаної ознаки є актуальною компонентною зазначеного феномену.

Згідно із підходом Т. Титаренко (доктор психологічних наук) [8, с. 161] (Україна), яка досліджує зазначене поняття з позицій психологічної та соціальної наук, соціально-психологічна реабілітація не може розглядатись як пасивне відновлення, процес повернення до попереднього способу життєдіяльності, а є активізацією потенціалу людини до конструювання, перепроєктування власного життя, втілення, оновлення, реалізації нових проєктів за основними сферами життя. Можемо зазначити, що визначення вказаного феномену в контексті акценту на конструктивістській ознаці є актуальним в контексті орієнтиру програмних засад ООН в сфері людського розвитку, які пов'язані із сприянням готовності людських ресурсів до майбутніх змін за основними сферами. Вважаємо, що врахування конструктивістської ознаки безумовно є важливим для процесу психологічної реабілітації у загальному вигляді, при цьому стосовно подолання наслідків психологічних розладів у військовослужбовців актуальним є додатковий акцент на інших встановлених вище ознаках (компонентах). При цьому, на наш погляд, пріоритетність особливостей даного процесу може стосуватись його розвитку саме в площині конструктивістської ознаки, як передумови забезпечення самодостатності, високого рівня психічного здоров'я та функціональності з урахуванням відповідного середовища.

В роботі В. Алещенка (доктора психологічних наук) (Україна), який досліджує особливості психологічної реабілітації учасників бойових дій [1], зазначений процес визначається у якості складової загальної реабілітації (к комплексі із соціально, професійною, медичною), яка орієнтована на відновлення втраченого (порушеного) соціальної активності та психічного стану, оптимальності працездатного стану, соціального статусу військовослужбовця, самооцінки. Також автор наголошує на тому, що психічна реабілітація орієнтована на відновлення (збереження) показників психологічного та фізичного стану здоров'я, нівелювання та скорочення наслідків психологічних розладів, недопущення інвалідності, профілактику деструктивної поведінки. Можна відмітити, що дослідник при

характеристиці зазначеного поняття враховує його стабілізаційну ознаку (вказівка на тому, що психологічна реабілітація націлена на відновлення), ознаку комплексності (системності) (акцент на тому, що зазначений процес є частиною загальної реабілітації), ознаку опірності (орієнтир на протидію деструктивним діям з боку військовослужбовців із психологічними розладами).

В рамках підходу О. Гульбс (доктор психологічних наук), О. Кобця (доктор психологічних наук) [2, с. 101] (Україна) встановлено, що психологічна реабілітація є комплексом заходів, націлених на відновлення, збереження, компенсування порушень якостей, функцій психічного стану, та забезпечення психосоціальної адаптації. Дослідники переважно орієнтуються на положення ознаки комплексності (системності) та стабілізаційну ознаку.

Висновки. Узагальнення наукових підходів дозволило виокремити склад основних сутнісних ознак щодо характеристики поняття психологічної реабілітації військовослужбовців, серед яких виокремлено, зокрема: ознаку комплексності (системності) втручання, стабілізаційну ознаку, ознаку індивідуалізації даного процесу, ознаку опірності негативних впливам, інтеграційну ознаку, конструктивістську ознаку, середовищну ознаку, підтримувальну ознаку. Керуючись положеннями вищезазначених ознак, нами сформульовано уніфіковане трактування сутності досліджуваного поняття. А саме, психологічна реабілітація військовослужбовців є комплексом попе-

редньо розробленого та коригованого впродовж реалізації переліку заходів стосовно розвитку функцій психічного здоров'я, супутніх соціально-фізичних компонент, націленим на реінтеграцію військовослужбовців із психологічними розладами до суспільного, професійного, особистого життя, сприяння розвитку його особистісного розвитку в оточуючому середовищі, яке може позитивно змінюватись в рамках даного процесу та недопущення деструктивних поведінкових проявів. В площині авторського визначення нами здійснено пріоритетний акцент на розвитку психологічної реабілітації з позицій конструктивістської ознаки, також враховано загальний орієнтир на ознаці комплексності (системності) втручання, середовищній, опірній та інтеграційній ознаках. Варто зазначити, що нами сформульовано дане трактування із врахуванням ознаки темпоральності даного процесу, а саме, вказано на те, що психологічна реабілітація військовослужбовців є комплексом попередньо розробленого та коригованого впродовж реалізації переліку заходів, тобто, передбачено, що вона може трансформуватись в часі залежно від перебігу реалізації.

Перспективи подальших досліджень можуть стосуватись оцінки підходів стосовно особливостей програм психологічної реабілітації військовослужбовців із різними ознаками психологічних розладів, щодо їх побудови залежно від категорій даних осіб (ветерани, ті, хто перебуває на військовій службі (в тому числі на територіях ведення бойових дій) тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алещенко В. Психологічна реабілітація учасників бойових дій: теоретико-методологічне обґрунтування моделі. Психологічний журнал. 2019. Вип. 3. URL: <http://psyj.udpu.edu.ua/issue/view/11893>
2. Гульбс О., Кобець О. Соціально-психологічна реабілітація учасників бойових дій. Психологічний журнал. 2021. № (7). С. 100–100б. DOI: <https://doi.org/10.31499/2617-2100.7.2021.237166>
3. Лесков В. О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : автореф. ... дис. канд. психол. наук: 19.00.09. Хмельницький, 2008. 22 с.
4. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи / за ред. Н. Пророк. Том 1. Київ: ОБСЄ, Міністерство соціальної політики України, 2018. 208 с.
5. Порядок та умови надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб, постраждалим учасникам Революції Гідності та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 1338 від 29.11.2023 р., затверджений постановою № 1338 від 29.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text>
6. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
7. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 р. № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
8. Титаренко Т.М. Соціально-психологічна реабілітація особистості: етапи, технології, техніки. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. Вип. 41. С. 157–167.
9. Belrose C., Gibert L., Trousselard M. Recovery, Rehabilitation and Positive Psychology for Chronic Post-Traumatic Stress Disorder: Theoretical and Practical Aspects among French Veterans. *IntechOpen*. 2019. doi: 10.5772/intechopen.86813
10. Farkas M., Anthony W. Psychiatric rehabilitation interventions: A review. *International Review of Psychiatry*. 2010. Vol. 22(2). P. 114–129. DOI: 10.3109/09540261003730372
11. Knecht P. Importance des dispositifs de réhabilitation psychosociale dans la prise en charge des militaires blessés psychiques. Présentation du dispositif ATHOS de Cambes. *Annales Médico-psychologiques, revue psychiatrique*. 2023. Vol. 181, Iss. 2. P. 176–179. <https://doi.org/10.1016/j.amp.2022.12.009>.
12. Tsurkan-Saifulina Yu.V. Social and psychological rehabilitation of war veterans. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. 2022. Vol. 8(4). P. 96–104.